

A PESTER ZEITUNG ENGEDÉLY-OKIRATA.

A Magyar Könyvszemle 1940. júniusi számában a következő sorokat olvassuk: „A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának Hírlaptárában a *Pesther Tageblatt*-ből csak az 1839—1845. I—VII. évfolyam van meg, a VII. csonkán. Keressük az 1845—1848. VII—X. évfolyamokat.”¹ E „desideratum” lehetőségét KERESZTY hírlap- és folyóiratbibliográfiája is alátámasztja, mert állítása szerint még 1847-ben is élt a lap.² A könyvtárakban található *Pesther Tageblatt*-kötetek is csonkák-nak látszanak: az utolsó kötetek utolsó száma mindenütt az 1845. március 29-iki dátumot tünteti fel. A csonkaság azonban nem hiányt, hanem a lap megszűnését jelenti. Vajjon mi lehet ennek a háttere? Hiszen a lapkiadók, HECKENAST GUSZTÁV és SAPHIR ZSIGMOND — egyidejűleg felelős szerkesztő is — a negyvenes évek során még örömmel jelentik olvasóközönségüknek a számos külföldi és hazai munkatárssal dolgozó lap népszerűségét, elterjedtségét. A semmit nem sejtő előfizető nyugodtan forgatja a lapot s váratlanul, alig két héttel megszűnése előtt, HECKENAST szűkszavú közlésben figyelmezteti, hogy a megjelenés utolsó napja, március 30. közeledik, jelentkezzék a kiadóhivatalban visszakövetelésével:

„Ich zeige den verehrlichen Lesern dieses Blattes hiermit an, dass das Pesther Tageblatt nur noch bis zu dem 30. März 1. J. erscheinen wird, und stelle daher an alle pl. t. Pränummeranten, die für Pesth oder Ofen die halbjährige Pränummeration vorhinein erlegt haben, die ergebene Bitte, die Hälfte des erlegten Pränummerations-Betrages in der Expedition des Tageblattes in Empfang nehmen zu wollen... Pest, den 11. März 1845. Gustav Heckenast.”³

¹ MKSzemle, 1940. II. füz. 213. l.

² KERESZTY ISTVÁN: A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintése 1705—1867. Budapest, 1916. 19—20. l.

³ Pesther Tageblatt, 1845. márc. 13. 62. sz.

Ezzel a közzététellel majdnem egyidőben indult útjára egy új német politikai lap megjelenését hirdető körlevél:

„Pränummerations-Anzeige einer neuen deutschen politischen Zeitschrift, welche unter dem Titel Pester Zeitung, redigirt von Eduard Glatz, im Verlage von Landerer und Heckenast mit 30. März 1845 wöchentlich viermal erscheinen wird...“

És a Pester Zeitung valóban meg is indul 1845. március 30-án, folytatja a 29-én megszűnt, 1839. jan. 1-én indult *Pesther Tageblatt, zeitschriftliches Organ für Wissen, Kunst und Leben* című és mindvégig SAPHIR szerkesztésével készült lapot.

A *Pesther Tageblatt* olvasóközönsége már kész tényekkel találta magát szemben: a német szépirodalmi lap megszűnt, a folytatása az elődjével szemben politikai rovattal bővült, lapkiadó és nyomdász nem változtak, *csak a felelős szerkesztő személye*. Miért? Talán, mert más a lap iránya, változott a tartalmi összetétele; az is lehetséges azonban, hogy a kiadótulajdonos, HECKENAST összekülönbözött a társkiadó és felelős szerkesztő SAPHIR ZSIGMONDDAL. Ha ez volt a közvélemény, elég messze járt az igazságtól. Hiszen maguk az illetékesek sem voltak teljesen tisztában a helyzettel, egyedül a bécsi kormányzat bizalmas szervei, az igazi mozgatók ismerték. A titok az ügyben általuk szerkesztett iratok mélyén lappang, ezekbe kell bepillantást nyerünk.⁴ És itt vissza kell térnünk az előzményekhez, hogy megkapjuk a történeti összefüggést. HECKENAST társa, LANDERER LAJOS még üzemük egyesítése (1841. jan. 1.) előtt folyamodott az udvari kancelláriához olyan német újság engedélyéért, melyben a bécsi újságokkal egyidőben közölhesse a dicasteriális kérdéseket. Kérésének méltányosságát azzal indokolja, hogy magyarul három politikai lap jelenik meg, németül meg csak kettő. A magyar nyelv viszont még nem olyan fejlett, hogy a magyar újságokból kielégítően meríthetné az olvasóközönség a szükséges politikai és kereskedelmi tájékozódást. Továbbá: eredetileg, atyja révén, őt is megilletné német lapkiadási jog, mert a *Pressburger Zeitung*-ot atyja adta ki és ő annak halálakor kiskorúsága miatt nem örökölhette a privilégiumot. Kormányhűségéhez sem férhet kétség, csa-

⁴ Az elkövetkezőkben idézett iratokat a Wiener Staatsarchiv és az Országos Levéltár őrzik. — A Wiener Staatsarchiv adatait GORIUPP ALISZ feljegyzéseiből merítjük; fogadja szívességéért ezúton is hálás köszönetünket.

ládja 1809-ben, a francia invázió alkalmával derekasan viselkedett a birodalom védelmében. Az engedélyezett lap Pest városának fellendülését is előmozdítaná és művelő erővel hatna az olvasóközönségre is. A cenzurával sem lesz semmi baj — igéri — nyomdász-hivatásánál fogva jól ismeri a követelményeket. Hajlandó a hatóság által kijelölt munkatársakat választani, ha kell. Elismerten kitűnő nyomdája az engedélyezett lap kifogástalan kiállításának biztosítékául szolgálhat. LANDERER kérelmét SEDLITZKY rendőrminiszter is pártfogóan terjesztette fel, mert egy kormányszellemben szerkesztett német lapot mindenkor hasznosnak mondott. A végzés mégis elutasító volt; GRÓF MAJLÁTH ANTAL, az udvari kancellária feje úgy vélekedett, hogy politikai és hatósági közlemények orgánumának engedélyével csak igen nagy érdemeket szabad jutalmazni. Még egy kisebb, de szintén figyelemreméltó gátló körülményre is tekintettel volt az elutasító végzés: özvegy RÖSSLERNÉ, SCHICKMAYER JOSEPHA tiltakozó jelentésére. Eszerint az országba bekerülő külföldi, valamint a meglévő hazai német lapok teljesen kielégítik a német olvasóközönséget, mely napról-napra csökken és átpártol az elszaporodott magyar politikai és szépirodalmi lapokhoz. A magyar nyelv és művelői is egyre emelkedő fejlődést mutatnak. Kifogásolja azt is, hogy nyomdász kapjon lapengedélyt és így kettős jövedelemhez juttassák, mellyel az ő megélhetését is kérdésessé tehetik. A tulajdonában lévő *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* igazán megérdemli a támogatást, mert annak engedélyét még egy 1786. december 12-én kelt udvari határozatban kapta atyja, SCHICKMAYER JAKAB.⁵ A felsorolt indokolások mellett az elutasítás legbelső oka tulajdonképpen Bécs védekezésében rejlett a sajtóorgánumok ellen, melyek eszmei úton a mindjobban lábrakapó és így az állami

⁵ SCHICKMAYER JAKAB a fenti határozat értelmében 1787. jan. 3-án megindítja Budán Ungarische Staats- und Gelehrten-Nachrichten c. lapját, mely mellékletével együtt hetenként kétszer jelent meg. A főlappal híreket is hozott, melléklete haditudósító volt. A lap 1794. jún. 28-án megszűnt, de minden valószínűség szerint az Ofner Zeitunggal folytatódott 1796—1799-ig. Ekkor SCHICKMAYER JAKAB legfelsőbb jóváhagyással megvette MOLL JEREMIÁS Pesten kiadott Neuer Kurir aus Ungarn (1791—1799) c. lapját és egyesítette budai lapjával Ofner und Pester Zeitung címen (1800). 1800. ápr. 17.-étől újabb címváltozáson megy keresztül a lap: Vereinigte Ofner und Pester Zeitung, melyet SCHICKMAYER JAKAB halála után JOSEPHA leánya örökölt.

irányszattal szembehelyezkedő radikálizmust bármiképen is erősíthették volna.⁶ A továbbiakban látni fogjuk, hogy LANDERER ügyét — bár öt hosszú esztendő leforgása alatt — mégis a bécsi kormányzat juttatja révbe. Kérelmező, de még az intézkedő fórumok sem sejtették az első akták lavinatermészetét, nem láthatták előre, hogy az elkövetkező években a KOSSUTH- és a HECKENAST—SAPHIR-ügyek is bekapcsolódnak.

KOSSUTH LAJOS ugyanis LANDERER nyomdatulajdonosnak 1840 végén engedélyezett és 1841. jan. 2-án megjelent lapjánál, a *Pesti Hírlap*-nál volt szerkesztő. LANDERER az engedélyt GRÓF MAJLÁTH ANTAL kancellársága alatt kapta. A bécsi kormányzat kezdetben KOSSUTH szerkesztői minőségét nem kifogásolta, mert úgy vélekedett, hogy a magyar radikális párt legveszedelmesebb emberének programját éppen annak lapjában tarthatja legbiztosabban nyilván. Mikor azonban arra ébredt, hogy KOSSUTH eszméinek leghatásosabb ügyvivője a *Pesti Hírlap* és így hatalmas fegyvert adott az „ellenfél“ kezébe, rögtön felmerült a kormányzatban KOSSUTH eltávolításának a gondolata. Érintkezésbe lép LANDERERREL 1843-ban és megígéri neki német lapkérelmének engedélyezését, ha sikerül KOSSUTHOT a *Pesti Hírlap* szerkesztőségéből eltávolítania. Az egész manipuláció a maga teljességében elének tárul a Wiener Staatsarchiv egykorú titkos irataiból, melyeket szerzőik, MAILÁTH, FERSTL, GERVAY, WIRKNER egészen METTERNICHIG juttattak el.⁷ Ezek szerint nem szabadna elzárkózni egy újabb német lap engedélyezésétől, mert mindjobban érezhető egy olyan politikai orgánus szükségessége, mely a magyarországi állapotokat, eseményeket, ezeknek eredményeit meggondolt, mérsekelt formában, az osztrák kormány szellemében ismertetné az összbirodalomban és a külföldön egyaránt. Ennek a lapnak a privilégiumát LANDERERnek kellene adni kárpótlásul KOSSUTH eltávolításáért, hogy KOSSUTH távozása a *Pesti Hírlap*-vállalkozást, illetőleg LANDERERT anyagilag érzékenyen ne sújtsa. LANDERER mielőbb döntést kíván a német lapengedély tárgyában.

⁶ Wiener Staatsarchiv. Conferenz-Acten 1911/1838., 240/1839., 1610/1840.

⁷ Wiener Staatsarchiv. Conferenz-Acten 1188/1843., 1193/1843., 1232/1843., 1233/1843., 1375/1843., 59/1844. — V. ö. még VISZOTA GYULA: Kossuth Lajos és a Pesti Hírlap. Századok 1929. 1—3. sz. 5—36. l.

KOSSUTHAL 1843. dec. közepén tárgyalnia kell szerződése megújításáról és eltávolításának ezt az egyetlen kitűnő alkalmát nem szabad elszalasztani, mert KOSSUTH, tekintettel az országgyűlésre, járandóságát 17.000 frt C. M.-ről 20.000-re akarja felemelni, melynek megtagadása valószínűleg KOSSUTH felmondásával járna. Ha a német lapengedélyre vonatkozó döntés nem történik meg, vagy késne, KOSSUTH még az elkövetkező évben is szerkesztené a *Pesti Hírlap*-ot, pedig ez annál kevésbé kívánatos, minthogy a jelentések szerint egy olyan magyar egyesület alapítását határozta el, mely kizárólag magyar áruk vásárlására buzdítaná a közönséget és ennek eszméjét, természetesen, lapjában hirdethetné legeredményesebben. A laptól való távozása utolsó szerkesztői állomását jelenthetné KOSSUTHnak, erre szóló engedélyt a kormány úgysem adna meg többé neki; a lapoknál elhelyezett cikkei elé pedig a cenzura fog akadályt gördíteni. METTERNICHben ugyan felmerül egy pillanatra a gondolat, nem lehetne-e jó pénzen KOSSUTHOT megvenni:

„Hierbey ist in betracht zu ziehen ob Kossuth welcher die Seele dieses höchst gefährlichen Blattes (Pesti Hírlap) ist... nicht zu gewinnen wäre? Kossuth gehört wie Alle leute (!) seiner Art zu der Klasse Menschen, welche vor Allem Geld wollen Wäre er nicht, indem er die Redactions Vortheile des Pestty Hírlap verliert zu gebrauchen?“⁵

A jelentések azonban az ellenkezőjéről tájékoztatják. Ekkor már a kormányzat hajlandó LANDERERnek, társának és JÁRY GYÖRGY pesti városbírónak együttesen német lapra engedélyt adni a dicasterialis hírek közlésének jogával. A nevezetteknek azonban a kormány laptervezetéhez kell majd alkalmazkodniok és mindahhoz, „melyet a magas kormány mindenkor célszerűnek és elkerülhetetlenül szükségesnek fog nyilvánítani“. LANDERER KOSSUTHAL kapcsolatban megtarthatta a kormánynak tett ígéretét; jól számított: KOSSUTH megvált a *Pesti Hírlap*-tól és a lapkiadótól, akit „szóbeli szerződésük megszégésén ért“. 1844-et írnak és a fentnevezettek: LANDERER, társa HECKENAST és JÁRY GYÖRGY városbíró még mindig nincsenek az ígért német lapengedély birtokában. Pedig ekkor már igen előnyös fordulathoz jut a kére-

⁵ Wiener Staatsarchiv. Conferenz-Acten 1188/1843.

lem: LANDERER megvált Kossuthtól, a társkérelmezők helyzete pedig a legméltányosabb elbírálásra számíthat.

HECKENAST ugyanis a már említett *Pesther Tageblatt* című szépirodalmi lapjától, még inkább annak felelős szerkesztőjétől és kiadótársától, SAPHIR ZSIGMONDTól szeretett volna minél előbb megszabadulni. Egyideig megkísérelték egymásközt ügyüket elintézni és HECKENAST igyekezett megértetni kiadótársával, hogy szépirodalmi napilapjuk a hasonló tartalmú és igen keresett *Der Spiegel* (1828—1852) és *Der Ungarral* (1842—1848) nem versenyezhet. Előfizetői is egyre csökkennek.⁹ Mondjon le SAPHIR, megfelelő kártérítés mellett, a kiadói társjogról és álljon el a kettőjük között létesült szerződéstől; hiszen újságírói pályafutása, eddigi eredményei szavatolják, hogy hasonló vállalkozásba bármikor bekapcsolódják, vagy maga is lapot alapítson.¹⁰ HECKENAST-nak különben a központi cenzurahivatallal is sokszor meggyűlt a baja a *Pesther Tageblatt* miatt. Szemére vetették a túlságosan sok magyar tárgyú, magyar vonatkozású cikket és ezzel a lap még büszkélkedett is:

„Csató der gewandteste ungarische Feuilletonist, begrüsst im „Hirnök“ worin er wöchentlich eine allgemcine Revüe über alle ungarische Zeitschriften hält, unser Journal folgendermassen: Noch muss ich ein Blatt, die Stiefschwester der ungarischen Zeitungen, das „Pesther Tageblatt“ erwähnen. Das Blatt ist zwar ein deutsches und als solches würde ihm hier wohl kein Raum gebühren, jedoch verläugnet es keineswegs sein Blut und sein Vaterland, indem es sich häufig mit magyarischen Gegenständen, nicht ohne Ungeschick, beschäftigt... fast in jeder Nummer finden wir Blicke auf die ungarische Journalistik, Literatur, Schaubühne u. s. w. Ich glaube daher, dass es nicht ohne Interesse seyn dürfte, wenn ich manchmal die Ansichten dieses Central-

⁹ V. ö. FERENCZY JÓZSEF: A magyar hírlapirodalom története 1780—1867-ig. Budapest, 1887. 272. l.

¹⁰ 1848. februárjában SAPHIR valóban átveszi, egészen a lap megszűnéséig, a fentemlített *Der Spiegel* szerkesztését. 1853. jan. 1-én pedig megindítja *Pester Post* c. szépirodalmi napilapját és 1854. decemberéig szerkeszti. Körülbelül egyidejűleg folyamodik a hatóságokhoz, hogy 1855. jan. 1-től a *Pester Post* c. szépirodalmi napilapot illusztrált, politikai és szépirodalmi heti néplappá változtathassa és Sonntagszeitung címen adhassa ki. Az engedélyt 1854. dec. közepén meg is kapta és lapját tíz évig — 1855—1865 — zavartalanul szerkeszthette. V. ö.: Wiener Staatsarchiv. Ungarische Landes-Gouvernements-Acten 215. Fasc., SZEMZŐ PIROSKA: Német írók és pesti kiadók a XIX. században (1812—1878). Budapest, 1931. 40. l.

blattes über unsre vaterländischen, gemeinsames Interesse habenden Gegenstände, denen der übrigen Pesther Blätter anreihen werde.“¹¹

Eközben HECKENAST is magáévá tette társának, LANDERERnek egy sokkal jobban jövedelmező, politikai tartalmú és hatósági híreket is közlő lapkérelmét, melynek évek óta húzódó engedélyét úgy gondolták megsürgetni, hogy HECKENAST is csatlakozik a folyamodóhoz és kéri *Pesther Tageblatt* című szépirodalmi lapjának *Pester Zeitung* című politikai hírlappá való átváltoztatását. SAPHIR azonban nem engedett jogaiból és megindítja panaszos jelentéseit a hatóságokhoz, melyekben a *Pesther Tageblatt* cím megtartásával magának kéri a teljes kiadói jogot, vagy azt, hogy kötelezzék HECKENASTOT a vele kötött megállapodás megtartására. Anyagi viszonyai is indokolják kérésének méltányos elintézését: többgyermekes családapa és orvosi praxisából nem tud megélni.¹² A Helytartó Tanácshoz benyújtott és a Központi Könyvbíráló Főhivatalhoz véleményezés végett áttett kérelmét elutasították. A lapot SAPHIR részére nem engedélyezték, HECKENASTtal kötött szerződéses ügyébe nem avatkoztak. A *Pester Zeitung* már megindult, mikor SAPHIRnak a Helytartó Tanács tudomására hozta a végleges, megmásíthatatlan döntést: Mivel a *Pesther Tageblatt* tárgykörében működő három magyar és két német lappal — *Der Spiegel*, *Der Ungar* — sőt a legújabban indult *Pester Zeitung*gal is, mely politikai tudósításokon, értekezéseken kívül szépirodalmat is hoz, a magyarországi sajtó eleget tesz olvasóközönsége irodalmi igényeinek, nemcsak, hogy nem szükséges, de a komolyabb tudományokra csökkentőleg ható napi irodalom aránytalan megnövekedése miatt, nem is kívánatos, hogy a *Pesther Tageblatt* újra-induljon és a folyamodóra átruházzák. Budán, Pünkösöd hava, 31-én. 1845.¹³

A *Pester Zeitung* engedélyezésében, a *Pesther Tageblatt* megszüntetésén kívül, JÁRY (TRETTER) GYÖRGYnek is döntő szerepe volt.¹⁴ Pest városának főbírája, országgyűlési követe „a kormány

¹¹ *Pesther Tageblatt*, 1839. 24. sz.

¹² Orsz. Levéltár. Magy. kir. kancelláriai iratok 3663/1845., 12.378—1845.

¹³ Orsz. Levéltár. Magy. kir. kancelláriai iratok 12.379/1845., Helytartó Tanácsi iratok. Dep. Rev. Lib. Fons. 11. Pos. 44., 45., 91., 132/1845.

¹⁴ SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái. Budapest, V. köt.

szellemében“ viselte szíven a város érdekeinek előmozdítását; ilyen céllal akart 1843-ban német újságot indítani és erről SEDLITZKY-nek — pártfogását kérve — jelentést is tett.¹⁵ Kérése akkor nem talált meghallgatásra. LANDERER és HECKENAST német újságügyei a pesti és budai hatóságokon is keresztül mentek, tehát JÁRY figyelmét sem kerülhették el. Így csatlakozott ő is — saját kívánságát is tekintetbe véve — a folyamodókhoz.

A kérelmező triumvirátus 1844 végén megint megsürgeti ügyét a hazai hatóságoknál, ahol még egyszer összegezik az eddigi folyamodványok végzéseinek indokait: a budai hatóságoktól pártfogolt RÖSSLERNÉ tiltakozását; a pesti hatóságoktól, RÖSSLERNÉ budai lapjának meghagyása mellett, javasolt német lapengedélyt; a Központi Könyvbíráló Főhivatalnak vétőit: a magyarországi németeknek éppen elegendők politikai szempontból a meglévő német és a beérkező osztrák lapok közleményei, felesleges, hogy a német olvasóközönség anyanyelvén szerezzon tudomást az egyre erősödő ellenzéki szellemről és azt egy új német lap útján a külföld is megismerje. LANDERER és a vele egy húron pendülő HECKENAST személye sem a legkifogástalanabb: emlékeztet, hogy a *Pesti Hírlap* még nem is olyan régen a legszélsőbb radikálizmus szócsöve volt. Hirdetéseket más lapban is elhelyezhetnek a kérelmezők, ehhez nincsen újabb politikai lapra szükségük. Anyagi szempontból jól állnak, különösen LANDERER, aki pesti és pozsonyi jól jövedelmező nyomdák tulajdonosa. Mindehhez csatolják JÓZSEF nádor elutasító javaslatát is, és az egész ügy újra a bécsi kancellária asztalán fekszik.¹⁶ Ezúttal azonban a multban foganatosított tiltakozó votumok teljes egészükben érvényüket veszítik, mert az 1845-ben előállott politikai helyzet félreérthetetlenül megköveteli a kormányzattól, hogy a kérelmezőknek 1843-ban tett és végre nem hajtott ígéretét megvalósítsa. Maga MAJLÁTH ANTAL kancellár, aki annak idején LANDERER kérése elől szigorúan elzárkózott, 1845. január 3-án a legmeggyőzőbb szószólója az ügynek:¹⁷ mindenek előtt méltányos az engedélyezés, mert LANDERER KOSSUTHOT úgy futtatta zátonyra, hogy a közvélemény szerkesztő és kiadó között támadt pénzügyi differenciákban keresi az okot és az egész

¹⁵ Wiener Staatsarchiv. Conferenz-Acten 980/1843.

¹⁶ Orsz. Levéltár. Magy. kir. kancelláriai iratok 2097/1845., 2790/1845.

¹⁷ Wiener Staatsarchiv. Conferenz-Acten 18/1845.

ügyben nem is sejtí a kormány kezét. Ugyanakkor a kiadó saját érdeke ellen cselekedett — évi 8000 frt. C. M. volt a vesztesége Kossuth kizárása miatt —, hogy a kormánynak szolgálatot tehesen. Ezzel egyben ahhoz is hozzájárult, hogy a magyarországi sajtóviszonyok a kormányzat javára alakulhattak, vagyis a közvéleményt irányító sajtó majdnem teljes egészében a kormány kezébe jutott: a *Pesti Hírlap* Kossuth távozása óta kormány szempontból egyre „javul“, a *Világ* folytatása, a *Budapesti Híradó* teljesen Apponyi befolyása alatt áll, a *Nemzeti Ujság* a kormányhű papság kezében van és egyébként is gróf Majláth János irányítja a szerkesztését, a *Jelenkor* politikai tekintetben nem irányadó, a konzervatív irányú *Hirnök* erősen monarchia- és királypárti szerkesztőjével, Orosz Józseffel együtt pedig nem okoz gondot. Ami a német újságokat illeti, Rösslerné újságát, a rosszul szerkesztett *Vereinigte Ofner und Pester Zeitungot* a kérelmezők, engedélyük elnyerése után, meg akarják venni. Valószínűleg sikerülni is fog, mert Rösslerné rossz anyagi viszonyok között él. Feltétlenül szükség van egy felülről irányított német lapra, mely a városi polgárságot aulikus szellemben befolyásolja, minthogy a városok ügyét az országgyűlésen nem intézték még el. Ez a lapengedély a lapok szaporítása ellen szóló kormányelvet semmi esetre sem sértené, mert Heckenast *Pesther Tageblattja* alakulna át *Pester Zeitunggá*. Járý személye feltétlenül megbízható irányító és ellenőrző szerve lesz a lapnak. Ezen a ponton a kancellár véleménye megegyezett Wirkner kancellári titkár jelentésével: a városbíró és követ tehetséges és a kormány politikusa; tehát rendelkezik azokkal a tulajdonságokkal, melyeket a „jó“ szerkesztőtől megkívánunk. Legjobb volna Járýt is a privilégiumban részesíteni. Hiszen német polgárcsaládból származik és éppen ezért népszerű és tekintélye van a városi polgárság előtt. Állása ugyan a tényleges szerkesztői minőséggel össze nem egyeztethető és így egy alája rendelt egyénnek kell majd a szerkesztői címet viselnie és a munkát vállalnia. Heckenasték már erre is gondoltak és Glatz Ede bécsi születésű hírlapíró, volt tescheni gimnáziumi tanárt hozták javaslatba.¹⁸ Wirknernek is vannak ajánlatai: Engel szepesi főjegyző, a történetíró fia, kormányhű ember. Ha azonban megyei szolgálata, vagy evangélikus volta gátló körülmény lenne, szöbakerül-

¹⁸ SZINNYEI, i. m. III. köt.

hetne az ugyancsak megbízható, ügyestollú, jelenleg Münchenben magánéletet folytató hírlapíró, BÜHRLÉN LAJOS FRIGYES. Bár WIRKNERnek a segédszerkesztő GLATZ EDE bekapcsolódása ellen elvi kifogása nincsen és HECKENAST és LANDERER személyétől sem tart már, mégis a legfőbb felügyeletet JÁRY személyében akarja biztosítani. Három sűrűn teleírt oldalon utasítást ad JÁRY kezébe: „*Instruction Für Georg Járý, welchem die Oberaufsicht über die neu zu errichtende deutsche politische Zeitschrift anzuvertrauen wäre*“¹⁹ és ezzel felelőssége teljes tudatába kívánja helyezni. Az utasításban WIRKNER kitűzi az új német politikai sajtóorgánium kettős (általános és sajátos) célját:

„... der allgemeine (Zweck), welcher den eingerissenen politischen Irrlehren jeder Art durch entsprechende Belehrung einen Damm zu setzen beabsichtigt und der besondere, welcher den Städten auf der ihren zu Theil werdenden neuen politischen Bahn eine Richtung geben und sie zur bevorstehenden Wirksamkeit auf dem Gebiete der Gesetzgebung vorbereiten soll.“

Az általános célkitűzésnek öt, a sajátosnak négy megszívlelendő pontja van; valamennyi METTERNICH korszakának szellemében készült, mely az osztrák monarchiának egységével a leghalványabb ellentétben álló eszmét a legkíméletlenebb módon büntetendő felségsértésnek tartotta. Ennek szolgálatában mindazt közölnie kell majd a lapnak — írja WIRKNER — ami ébren tartja, megerősíti Magyarországnak az osztrák monarchiával való közigazgatásos szerves és elszakíthatatlan kapcsolatát. Magyarország rendi alkotmánya nem fenyegeti a hangsúlyozott egységet, az ú. n. reprezentatív-alkotmány annál jobban; éppen azért az újságnak a rendi alkotmány egyedül üdvös voltát hangsúlyozó cikkeket kell közölnie a reprezentatív-alkotmány terhére. Az arisztokrácia a rendi alkotmánynak legfontosabb talpköve, melyet a demokráciával és a kismemesség megyei politikájával szemben mindenkor védelmébe kell vennie a lapnak. A vallás terén katolikus érdekeket kell szem előtt tartani, mert a katolikus papság a rendi alkotmány tántoríthatatlan híve és így a monarchiának is egyik legfontosabb tényezője. Hadat üzen WIRKNER a „reform“ szónak is, melyet szerkesztőnek, munkatársnak csak akkor szabad tollára vennie, ha az kétséget kizáróan a monarchia érdekében történik.

¹⁹ Wiener Staatsarchiv. Conferenz-Acten 18/1845.

Igen nagy és felelősségteljes feladat a városi polgárságnak az adminisztráció és törvényhozás útján — természetesen, a kormány szellemében — való elindítása, erre való ránevelése. Meg kell majd velük értetni, hogy csak a rendi alkotmány útján kormányzott országban, a nyugalom, rend és biztonság állapotában nézhetnek jövő elé; csak egyedül ezek és sohasem az ellenzék részéről kecsegtető reformok biztosítják hivatásuk — ipar és kereskedelem — gyümölcsét. Végül pedig, a magyar és nyelve ne kapjon előnyösebb megvilágítást a többi nemzetiséggel szemben. A német legmesszebbmenő ápolása, a szláv elem mindenkor kihangsúlyozott kímélése az összbirodalom és a Habsburg-ház érdekében, melyekhez való ragaszkodást, hűséget, szeretetet a lap sohasem szűnjék meg hangoztatni, legyen az új orgánum megtartott elvi kötelessége. WIRKNER csak abban az esetben bízik egy ilyen szellemben szerkesztett új német újságban, ha annak tényleges felelős szerkesztője JÁRY, ha a közlemények még a cenzurahivatalba is csak az ő „láttamozása“ után kerülnek. Az egész szerkesztőséggel és kiadóhivatallal meg kell értetni, hogy a szellemi vezetés a legapróbb részletekig egyedül és kizárólagosan JÁRY elvitathatatlan joga. WIRKNER szerint az új német kormánylapnak minden kedvezményt meg kell adni, ha életképes vállalatot akar a kormányzat. Részletesen kifejti, hogy ez miben állana: egyedül ez a lap kapja meg a hivatalos hirdetések, a kamara, a helytartótanács, a katonai főparancsnokság hirdetményeit. Az első kettőre vonatkozólag a kancellár, az utóbbira az udvari haditanács adhat rendeletet. A váltótörvényszék a váltókódex értelmében szabadon választhatja meg a lapot, ahol hirdetéseit el akarja helyezni, ezért itt az elnököt majd figyelmeztetni kell a *Pester Zeitung*ra, azzal az indokolással, hogy eddig igen sok hibával szedték ki hirdetményeiket. Ugyanilyen utasításokat kapjanak a pesti és a budai magisztrátusok is. Ami a magánhirdetéseket illeti, ezeket csak a cenzúra segítségével lehet a *Pester Zeitung*hoz irányítani. Például a német kereskedelmi és szépirodalmi lapok kizárólag csak a tárgykörükbe szorosan véve beletartozó hirdetéseket közölhesse- nek. Egyedül a *Pester Zeitung* hozhasson hivatalos formában ki- nevezéseket, előlépéseket. Az államkancellária tudassa a lehető leggyorsabban szerkesztőségével a közlésre alkalmas politikai új- donságokat. Külföldi lapszemléjüknek sem szabad elkészítenie, ezért utasítani kell majd a cenzurahivatalt, hogy késedelem nélkül

kapja meg a szerkesztőség a külföldi lapokat. Részesüljön a lap postai szállítási kedvezményben. Még ilyen előnyök mellett is aggódik WIRKNER a lap sorsáért s a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung*ot szeretné minél előbb a megszűnt lapok között látni; mindenesetre ennek a lapnak a privilégiumát RÖSSLERNÉ halálával vonják be. A *Pester Zeitung* privilégiuma LANDERER, HECKENAST és JÁRY nevére szóljon és bármelyik elhalálózása esetén a másik két tulajdonosnak újra kelljen folyamodnia engedélyért. WIRKNER záradéku erősen hangsúlyozza, hogy a *Pester Zeitung* megindítása halaszthatatlanul szükséges: ez az újság lesz hivatva az új rend, a városi polgárság és a nemzetiségek kormányhűségét ébren tartani.

Most már az engedélyezés körül a javasoló rendelkezések, az elmúlt hét hosszú esztendő meddőségéhez képest, szédületes gyorsasággal követik egymást.²⁰ 1845. február 8-án APPONYI GYÖRGY országbíró ajánlása fut be: minél előbb meg kell adni a kérelmezőknek a dikasteriális híreket közlő és politikai jellegű lap engedélyét, hogy az már 1845. április 1-én megjelenhessék. A hivatalos közegeket értesíteni kell, hogy a *Pester Zeitung* szerkesztőségébe irányítsák hirdetményeiket. A hirdetések ügyéből APPONYI lelkiismereti kérdést csinál, sajnálja RÖSSLERNÉT — bár kimondottan nincsen privilégiuma — de rossz újságában a hirdetések tartják a lelket. Igaz, hogy a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* elvonja majd a *Pester Zeitung*tól az előfizetők egy részét, de mégsem lehet ezt a lapot anélkül kivonni a forgalomból, hogy előbb az idős RÖSSLERNÉT valamiképen ne kártalanították volna. GLATZ névleges szerkesztői minőségét a *Pester Zeitung*nál ajánlja. METTERNICH is helyesli APPONYI sürgetését. 1845. február 11-én MAJLÁTH mégegyszer előadja a kormánzatnak a legújabb javaslatokat, APPONYI leiratát és benyújtja a *Pester Zeitung* rövid laptervezetét: I. Magyarországra vonatkozó politikai cikkek; hírek a megyék és a szabad királyi városok köréből. II. Az örökös tartományokra vonatkozó politikai cikkek, melyeknek forrásai a megbízható és a *Pester Zeitung*nak évégett megküldött osztrák lapok. Az összbirodalomban történt kinevezések és előléptetések. III. Külföldi hírek. Kereskedelmi és ipari hírek. IV. Feuilleton: novellák, életképek, irodalmi, művészeti és tudományos törekvé-

²⁰ Wiener Staatsarchiv. Conferenz-Acten 142/1845.

sek ismertetése. Népszerű közgazdasági cikkek a gyáripar, mezőgazdaság és a háztartás köréből. Társadalmi élet, divat. V. Napi hírek: hivatalos és magánhirdetések (ez a rész az ú. n. Intelligenzblatt). A lap hetenként négyszer, nagyszámú olvasóközönség esetén naponként jelenne meg. MAJLÁTH sem mulasztja el GLATZ EDÉT is ajánlani. A felterjesztések alapján 1845. február 13-án valóban meg is érkezik a királyi beleegyezéssel megerősített kancellári „*Rendelvény a m. kir. Helytartó Tanácshoz*“, mely szerint

„Heckenast Gusztáv, Járy György és Landerer Lajos által legfelsőbb helyre felterjesztett abbeli kérelemre, miszerint érintett Heckenast által tulajdonosi joggal bíró „Pesther Tageblatt“ című hirlapnak politikai „Pester Zeitung“ címzetű lappá átváltoztathatása s mint ilyennek közösbeni folytatására kegyesen megengedtéssék, Ő Felsége kegyelmesen elhatározni méltóztatott: mikép a folyamodók által kért szabadalom ugyan kiadattassék, de csak azok tulajdon személyére, s hogy senki közülök ne jogosíttassék részét másokra átruházni vagy örökösödésbe hagyományozni. Ő Felsége továbbá egyszersmind azt is kegyelmesen megengedni méltóztatott, miszerint a kérdéses „Pester Zeitung“ cím alatt Glatz Eduard szerkesztősége mellett f. é. április 1-sőjétől megjelenendő lapok mindazon kedvezményekben, melylyek a „Hirnök“ és „Hiradó“ lapoknak megadtak, részesíttessenek. — Miről is ezen k. Helytartó Tanács hivatalos tudomás s a részéről szükséges intézkedések megtétele végett ezennel értesítettik.“²¹

A rendelet hátirata még utasítja az „esedezőket, hogy az illető szabadalomlevélnek kiadását a n. m. magyar ud. kancellária kiadóhivatalnánál szorgalmazzák“. A rendeletnek egyetlen melléklete pedig nem más, mint az olyan régen óhajtott Pester Zeitung kiváltságlevelének szó szerinti szövege, mely a közölt laptervezetek alapján készült:

„Mi, első Ferdinánd Isten kedvező kegyelméből ausztriai császár; Magyar és Csehország e néven Otödik, Dalmát, Horvát, Tót, Halics és Ladomér országok apostoli, úgy Lombardia, Velence, Illiria stb királya; Ausztria főhercege, Lotharingia, Salzburg, Steyer, Korontán- és Krajna, Fel- és Alsó-Szlézia hercege, Erdély nagyfejedeleme, morvai őgróf, Habsburg és Tirol grófja stb. emlékezetül adjuk ezennel jelentvén mindennek kit illet: hogy Mi, mind Heckenast Gusztáv, vitézljő Járy György, és vitézljő füstkúti Landerer Lajos hiveinknek, a végett Felségünkhöz intézett alázatos esedezésére, mind pedig azért is, mert hiv alattvalóink hasznát és javát atyailag s kegyelmesen előmozdítani kívánjuk, királyi legfelsőbb hatalmunkból egyszersmind

²¹ Orsz. Levéltár. M. kir. kancelláriai iratok 2786/1845.

különös kegyelmünkből megengedendőnek tartottuk, miszerint a fentnevezett Heckenast Gusztáv eddig „Pester Tageblatt“ czimet viselt német ujsága, „Pester Zeitung“ czimü politikai hirlappá, vagyis ujsággá változtassék, s ezen politikai hirlapot ők, mint egyesült társak, hiv alattvalóink javára s közhasználatára, szabad királyi Pest városunkban, tiszta, világos és szabatos német nyelven, hetenként négyszer, vagy a körülményekhez képest naponként is, éltök fogytáig közösen kiadhassák, az általok Felségünknek alázatosan benyújtott, s itt szórólszóra következő előrajz szerint...“

A laptervezet lefektetése után, a kiváltságlevél figyelme a cenzurára és a kötelespéldányokra is kiterjed:

„...továbbá, a hirlapok, vagy is ujságok iránt kiadott vagy jövőben kiadandó könyvvizsgálati felsőbb rendeleteket híven és pontosan megtartani, s ezen kiadandó ujságból öt példányt, miből egy, az országos karok és rendek alázatos felírására ezer nyolczszáz harminczhatodik évi szentgyörgyhó huszonhatodikán 5440 szám alatt kelt királyi elhatározatunk értelmében, a magyar tudós társaságot illeti, magyar királyi helytartótanácsunknak benyújtani tartozzanak, köteleztessenek.“

Az adományozólevél egyben kiterjeszti védelmét a laptulajdonosokra és szigorúan kihangsúlyozza, hogy a szabadalom el nem kobozható:

„... Miért is nektek hiveink, bármi rendü, rangu, állapotu, hivatalu s méltóságu alattvalóink, kiknek e levelünk bármikép tudomástokra jut, különösen pedig szabad királyi Pest városunk birájának, polgármesterének, esküdt pogárainak s egész községének ezennel szigoruan meghagyván parancsoljuk: miszerint a fennevezett Heckenast Gusztáv, Járý György, és füstkuti Landerer Lajos egyesült társakat, az itt leirt módon s czim alatt engedett német ujság vagyis hirlap közös kiadásában, se nyilván se alattomban háborgatni, akadályozni s korlátolni ne merészeljétek, hanem őket a nekik ezennel engedett királyi kegyelmünk és kegyelmességünk szabad, biztos sértetlen és háborítatlan élvezetében hagyni, s az illetők által is hagyatni okvetlen tartozzatok, köteleztessetek, máskép ne tegyetek; jelen levelünket pedig, melyet apostoli magyar királyi titkos peccsétünkkel függőleg megerősítettünk, elolvasás után az előmutatónak mindenkor vissza-adjátok. Kelt a Mi őszintén kedvelt hívünk, tekintetes és nagyságos székhelyi gróf Mailáth Antal szent István apostoli király jeles rendbeli nagykeresztes vitéz, aranykulcsosunk, valóságos belső titkos tanácsosunk, Zemplén vármegyei főispán, Magyarországonkon királyi főasztalnok-mesterünk, és ugyanott kir. udvarunk egyszersmind az említett szent István apostoli kir. jeles rend kancellárja kezéből, birodalmi fővárosunkban Bécsben, Ausztriában, bőjteltelőh tizenharmadik napján, az Ur ezer nyolczszáz negyvenötödik esztendejében; magyar-, Cseh- stb. országai uralkodásunk tizedik évében. Ferdinánd Gróf Mailáth Antal Pazziazi Mihály (aláírásai).“

A magyar udvari kancellária kiadóhivatala gyönyörű okiratban örökítette meg a kérelmezőknek egymással és az adományozóval való jogviszonyát, a *Pester Zeitung* kiváltságlevelét,²² melyet jelenleg a Városi Könyvtár értékes ritkaságai között őriz. A negyedréteg alakú, pergamentlevelekből álló, mályvaszínű bársonyba kötött szabadalomlevél kiállításáért műtörténeti szempontból is figyelmet érdemel. Ujjnyi vastag ezüstszínű erősítő hozzá a finom ötvösmunkával készített, gazdagon cizellált sárgaréztokba zárt „apostoli magyar királyi titkos pecsétet“, melyen a koronákkal ékes kétfejű sastól tartott királyi címer körül „Ferdinandus I. D. F. CL. Aus. Imp. Hung. et Boh. et V. Dal. Cro. Slav. Gal. et Lod. Rex. Apos. Lom. Ven. et Ill. A. D. Aus. D. Lot. Salis AM. P. Trans. M. Mor. C. Habs. et Tyr. etc.“ felirat olvasható. Ha megoldjuk a kötetet összefogó drapp- és zöldszínű selyemszalagokat, a mályvaszínű bársonyhoz illő márványos előzéklap és egy fehér levél után következik hat oldalon a kézzel írott engedélyező okirat. Az első oldal különösen szép: a csillogó aranybetűkkel rótt szöveg — „*Mi Első Ferdinánd Isten kedvező kegyelméből Ausztriai Császár*“ — gyönyörű kézifestésű, ékítményekben gazdag kerettel harmonizál. A keretet a rajzoló a XIX. század jellemző empíre és biedermeier motívumaiból tervezte. Stilizált levél- és indadíszek, a gazdag figurális motívumokkal felváltva, futnak a téglalapalakú, ujjnyi vastagon megvont keret körül. A keret felső részének közepén a drágakövekkel díszített korona, szélén kétoldalt tarka virágokkal tele vázák. A függőleges irányú vonalak mentén, tehát kétoldalt, helyezkednek el az emblémákat, a tudományokat, művészeteket, a magasabb emberi életformákat jelképező tárgyakat tartó angyalok és nőalakok. Lenn, szemben a koronával, szalaggal körülfont sajtót rajzolt a művész és nem felejtette ki kompozíciójából az üveg-szekrénykébe zárt, feltekerceselt kiváltságlevelet sem. Az első lapnak az ornamentikája tudatos művészi munka: a keresztdíszítés a felső középpontból, a koronából indul ki és innen fejlődik tovább a virágos és figurális sarokdíszítésekben, melyek sohasem terhelik túl a rajzot, mert az alakok csak részben láthatók, mintegy előbukannak a levelek és az emblémák mögül. A szerves életből kölcsönzött díszítőelemek elevenségét erősen kiemeli a nyitott

²² A Fővárosi Könyvtár Budapest Gyűjteményében.

és gazdag színárnyalatú keret. A következő oldalak kerete már egyszerű: négy zárt, téglalapalakú aranyvonalból áll. A művész itt sem hibázta el feladatát, mert a közöttük levő teret nem szabta egyformára, különböző vastagságú vonalakkól állította össze, mely a fekete tintával és szép gömbölyű betűkkel írott szöveggel ízléses összhangot alkot. Még a harmadik oldalon találkoznak aranybetűkkel, ahol a társkérelmezők nevét akarta kiemelni a másoló. Nevét is ismerjük, mert az utolsó pergamentlevélen, az aranykeret alsó jobb sarka alá szép, apró betűkkel odakanyarította: Exp. FR. SCHÜTZ. Ezt a levelet még egy papiroslap követi, Pest város tanácsának záradéka, mely bizonyítja, hogy a kiváltságlevelet annak rendje és módja szerint beiktatták az „elsőrendű királyi könyvbe“ és az 15721. szám alatt „Szabad kir. Pest város tanácsának 1845-ik évi mindszenhava 20-ik napján tartott ülésében . . . kihirdettetett“.

1845-tel elérkeztünk a *Pester Zeitung* megindulásának évéhez. Az elmondottakból kiviláglik azonban, hogy története nem ekkor vette kezdetét, hanem 1838-ban, hét esztendővel kiváltságlevelének kiállítása előtt, mikor LANDERER először terjesztette fel hazai német újság engedélyezéséért kérelmét.

SZEMZŐ PIROSKA.